

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті автор робить спробу познайомити читачів із сучасними механізмами регулювання і вирішення соціально-політичних конфліктів. Здійснено аналіз різних підходів до понять «компроміс» та «консенсус», запропоновано класифікацію їх типів і рівнів, а також зосереджено увагу читача на їх позитивній ролі в системі управління соціально-політичними конфліктами. Автор знайомить із найбільш уживаними управлінськими методиками реагування на конфліктогенні ситуації українського макросередовища і тими випадками, коли застосування кожної із них є найбільш ефективним.

Ключові слова: соціальний конфлікт, соціальна напруженість, політичний консенсус, компроміс, механізми врегулювання соціально-політичних конфліктів, політична стабільність.

Конфлікти, зіткнення, протистояння, водночас взаємодія, співпраця, компроміс є іманентними складовими розвитку будь-якого суспільства. Неоднорідність останнього, розбіжності у статусних, рольових позиціях індивідів, їх прагнення до задоволення широкого спектру інтересів і потреб, недостатність ресурсів, формують соціальну природу більшості конфліктів. Визнаючи ідею перманентності конфліктів у нашому житті, ми водночас розуміємо усю складність цього явища, особливо у сфері політики. Останні в суспільствах, що трансформуються, охоплюють практично всі основні суспільні процеси і, з одного боку, виступають, джерелом розвитку держави, з іншого — супроводжуються матеріальними, психологічними і людськими втратами, багатьох із яких можна було б уникнути. Сучасне українське суспільство переживає процес трансформації і ризик переходу соціально-політичних конфліктів в стадію загострення є для нього досить високим.

Досліджуючи специфіку розвитку політичних конфліктів в сучасних постіндустріальних суспільствах, Р. Дарендорф дійшов висновку, що досягнення свободи, реалізація цінностей гласності, демократії, прав і свобод людини і громадянина можливі лише у світлі регульованого конфлікту чи такого, якому притаманні ознаки збалансованості або консенсуальності [1, с. 145].

Тривале панування конфліктологічного підходу у полоні ідей класової боротьби, перешкоджало більш глибокому аналізу і осмисленню природи соціальних конфліктів протягом ХІХ-ХХ ст. Однак, пройшовши крізь світові війни, революції, катаклізми, зіткнувшись із тероризмом, масовими національно-етнічними, релігійними конфліктами, світова спільнота починає усвідомлювати важливість та необхідність вироблення дієвих

механізмів вирішення і попередження у майбутньому соціально-політичних і інших видів конфліктів, пошуку шляхів досягнення консенсусу і компромісу в усіх сферах людських взаємин.

На думку вітчизняного соціолога Є. І. Головахи, суспільству майбутнього необхідна нова культура соціальних конфліктів, яку він називає консенсусною. На його погляд, у віддаленому історичному минулому існувала конфронтаційна культура, коли шляхом відкритої конфронтації вирішувалися будь-які соціальні конфлікти: економічні, політичні, територіальні, ідеологічні. З появою професійної дипломатії і міжнародного права настала епоха домінування компромісного способу розв'язання конфліктів. Але нині, розмірковує соціолог, вона себе вичерпує, адже компроміс, як правило, вигідний лише сильнішій стороні конфлікту, яка витягує з нього максимум користі. Консенсусна культура має зовсім іншу природу, основна її вимога – не допустити аби якій-небудь із сторін було завдано принципової шкоди, тому вона дуже складна і вимагає нехарактерного для нашої епохи рівня розвитку суспільних процесів. Суспільствознавству при цьому належить розробити нові, так звані транзитивні технології ухвалення консенсусних рішень [2].

Автор статті робить спробу ознайомити читача із сучасними механізмами розв'язання і регулювання соціально-політичних конфліктів в українському суспільстві періоду трансформації, шляхом реалізації наступних завдань:

- теоретичного осмислення понять «компроміс» та «консенсус» через систему взаємозв'язків із суміжними поняттями і категоріями;
- визначення основних типів, рівнів, можливих шляхів досягнення компромісу та консенсусу у вирішенні соціально-політичних конфліктів;
- виявлення ступеня взаємозалежності конфлікту і консенсусу в сучасному суспільно-політичному розвитку;
- з'ясування основних параметрів консенсусної моделі демократії й визначення перспективи її утвердження в Україні.

Теоретико-методологічним аспектам проблеми соціальних конфліктів і механізмів їх вирішення присвячено ряд робіт сучасних вітчизняних і російських соціологів, зокрема: І. Бекешкіної [3], Є. Головахи [4], А. Глухової [5], В. Казакова [6], В. Танчера [7], О. Здравомислова [8], Н. Паніної [9], В. Небоженка [10]. Прикладні аспекти конфліктно-консенсусного регулювання суспільно-політичних відносин розкриваються у працях А. Дмитрієва [11], О. Іванова [12] та інших.

Соціально-політичні конфлікти є складним структурованим явищем, вони присутні у всіх сторонах суспільних відносин і мо-

жуть виконувати у суспільстві як конструктивні, так і деструктивні функції. Міра присутності останніх визначається умовами розвитку суспільства загалом і тими змінами, що відбуваються у ньому. Виокремлюючи конструктивні функції соціально-політичних конфліктів, відзначимо, що вони є невід'ємними атрибутами соціальних змін, їх наявність сприяє підвищенню ефективності функціонування соціальної системи загалом і налагодженню взаємодії між соціальними групами, спільнотами, інститутами. Водночас, відсутність дієвих механізмів їх врегулювання і попередження, формують їх деструктивні наслідки — загострення соціальних протиріч, порушення соціальних контактів і взаємин.

Аналіз теоретичних доробків з проблем соціально-політичних конфліктів в умовах трансформації дозволяє визначити три групи факторів, що спонукають їх розгортання і визначають їх характер у суспільстві. Першу групу формують усвідомлені розбіжності між соціальними потребами і інтересами соціальних спільнот, які утворюють своєрідну ієрархію, що складається із політичних, економічних, національних та інших потреб і інтересів. В цій ієрархії ідеологічні запити (боротьба за ідеї) можуть виступати в якості форми, а інші — в якості змісту. При цьому досить не просто зорієнтуватися, які мотиви виступають головними [13, с. 151].

Окрему групу формують суб'єктивні фактори: соціально-політичні потреби і інтереси політичних еліт, соціальних груп, партій, визначальна роль при цьому безперечно належить політичній еліті. Адже у посттоталітарному суспільстві домінуючими є конфлікти старих і нових еліт, оскільки для кризових періодів суспільства, на думку Є. Головахи, протистояння маси-еліта (за винятком окремих стихійних виступів легко придушуваних згуртованими елітами) може набувати революційних форм, що загрожують масовим кровопролиттям і громадянською війною лише в тому разі, коли інтереси владної еліти виявляються несумісними (взаємовиключними) з інтересами опозиційних політичних сил [14, с. 40].

Ще одну групу формують фактори, що носять соціально-психологічний характер. В умовах складних трансформаційних процесів їх роль є досить суттєвою, зокрема, вони провокують відчуття невпевненості в майбутньому, аномічні настрої, громадський і політичний песимізм, амбівалентність у сприйнятті змін, депресивні форми соціальної поведінки [15; с. 15].

Окреслені фактори посилюють соціальну конфліктогенність і можуть спровокувати масові конфлікти.

На думку вітчизняних соціологів В. Танчера та В. Казакова, кожному історичному періоду розвитку суспільства властивий свій «типовий конфлікт», який базується на певному принципі, що формує його. В «традиційних» суспільствах таким принци-

пом є насилля, сутність якого полягає у перерозподілі владних повноважень за допомогою сили, тому основними формами конфлікту тут виступають – заколот, війна, бунт, повстання. Його вирішення, відповідно, відбувається силовим шляхом через знищення противника і досягнення повної, незаперечної перемоги.

В модернізаційному «індустріальному» суспільстві на перших етапах його розвитку теж панує принцип насилля, але згодом він поступається принципу пошуку консенсусу чи компромісу, що ґрунтуються на матеріальній зацікавленості конфліктуючих сторін. Іншими є і форми прояву конфлікту: заколот, бунт переростають у страйки, демонстрації, повстання, в голосування на виборах, а міжособові конфлікти переносяться у зали суду. Вирішення таких конфліктів зазвичай здійснюється шляхом досягнення згоди за допомогою законів, які в кінцевому результаті є також одним із варіантів консенсусу.

В «інформаційному» суспільстві на перших етапах його розвитку панує диссенсус, але швидше за все він буде згодом поступатися практикам переконання, формування стійкої позиції суб'єкта щодо більш вигідної для нього лінії поведінки, яку вимагає від нього суспільство, конкретні обставини. Можна передбачити, що основною причиною можливих конфліктів будуть виступати – перерозподіл і доступність користування інформаційними ресурсами і комп'ютерними технологіями. Відповідно такі конфлікти повинні вирішуватися і регулюватися автоматично, хоча і під контролем суспільства [7, с. 52].

Отже, виходячи із специфіки сучасних конфліктів можемо визначити ряд теоретичних положень, урахування яких забезпечить їх успішне розв'язання і попередження:

1. Вирішення конфліктів силовими методами в сучасних суспільствах все ще залишається реальністю. Водночас технології, засновані на насиллі досить рідко вирішують конфлікти, вони можуть на деякий час їх призупинити, посиливши цим самим у майбутньому конфліктне протистояння. Відповідно використання сили є безперспективним.

2. Розв'язання сучасних конфліктів не може відбуватися автоматично, вони не регулюються самі по собі, необхідним є активне втручання соціальних акторів не лише із боку суспільства, ціннісно-нормативної його основи, але і з боку держави та владних інститутів.

3. Технології регуляції сучасних конфліктів повинні базуватися на пошуку консенсусу, виходити із необхідності і навіть нагальної потреби досягнення між конфліктуючими сторонами угоди в межах правового поля, у відповідності із діючими культурними установками і ритуалами. Ця технологія не може бути розроблена і впроваджена без стабільного правового фундамен-

ту. При цьому закони повинні бути легітимними, відображати інтереси усіх членів суспільства [7, с. 53-54].

В розвинених демократичних системах можна визначити такі основні напрями досягнення згоди: переговорний процес, оформлення компромісу, суспільний консенсус. Завдяки останнім вдається забезпечити нормальний розвиток суспільства з утвердженням у ньому таких базових цінностей, як свобода, рівність, добробут, взаємодопомога, співпраця.

Одним із способів мирного регулювання соціально-політичних конфліктів є компроміс, адже він орієнтується на виключення силових форм, зниження інтенсивності конфліктного протистояння. Більш того, він фіксує істотні поступки у позиціях конфліктуючих сторін. Оскільки, як слушно відзначає Р. Арон, «погодитися на компроміс — означає частково визнати справедливність чужих аргументів, знайти рішення, що буде прийнятним для більшості» [16, с. 71].

Світовій історії відомо багато компромісів, що отримали назву «великих». В багатьох країнах вони були наслідками жорстких громадянських конфліктів і ставали основою демократичного устрою. Показовим є приклад Англії: революція 1688 р. була початком класового компромісу принципом обмеження влади короля з боку парламенту. Кабінетне правління як один із варіантів компромісу з'явилося уже в наступному столітті, а реформа виборчого права була проведена лише в 1832 році. В цьому та іншому випадках основне завдання компромісу полягало у вирішенні конфлікту у межах задач і цінностей, що поділяла і сприймала більшість членів суспільства [5, с. 228].

Водночас відзначимо, що компроміс може бути використаний як на суспільну користь, так і навпаки. Трагедія багатьох демократій минулого, на думку російського політолога О. Глухової, полягала у тому, що компроміси у різних галузях призводили до катастрофи. Особливо показово це проявилось у зовнішній політиці європейських держав у міжвоєнний період. Класичним прикладом цього є Мюнхенська згода 1938 року. Спроба вгамувати агресора за рахунок Чехословаччини не тільки не знизил агресивні амбіції А. Гітлера, а навпаки розв'язала йому руки для нових територіальних завоювань [5, с. 229].

Проте компроміси, навіть «великі», не варто переоцінювати. Адже вони не вичерпують повною мірою предмет конфлікту, особливо, якщо мова йде про принципи чи цінності. Їх важко досягти в суспільствах перехідного типу, де стара система цінностей зруйнована, а нова тільки формується. Більшість сучасних українських політиків, що відкрито демонструють свою прихильність принципам демократії, не готові до компромісу, до конструктивної співпраці між різними політичними силами. Між ними

відсутня згода щодо основних принципів подальшого розвитку українського суспільства, відповідно і не можливі повноцінні компроміси, а лише перманентне виборювання один у одного безкінечних поступок.

Компроміси є безпідставними і неефективними, якщо не ведуть до політичного консенсусу. Останній існує лише тоді, коли значна частина суспільства перебуває у відносній згоді зі своїми переконаннями щодо того, які рішення можуть бути прийняті, а в суспільній свідомості сформувалося почуття єдності між собою та із суспільством у цілому. Цей феномен є певною неперехідною цінністю, покликаною забезпечувати суспільний порядок, сталий розвиток, водночас він не передбачає активної згоди з боку кожного окремого громадянина з будь-якого питання.

Відомий американський політолог Дж. Сарторі визначає три рівні консенсусу. Перший – консенсус на рівні суспільства (основний консенсус), що передбачає в умовах демократії однорідну політичну культуру як основу, що цементує базові цінності суспільства. У протилежному випадку в суспільстві домінує фрагментована, різнорідна політична культура, що роз'єднує людей і несе в собі загрозу нівелювання демократичних цінностей.

Другий рівень – консенсус на рівні режиму або процедурний, який встановлює правила гри, наприклад, у виборчому процесі. Процедурні правила фіксуються у конституціях, нормах, законах, які регулюють застосування владних повноважень. В основі правил закладено порядок розв'язання конфліктів. Для демократичного суспільства поширеним правилом розв'язання конфліктів є принцип більшості (мажоритарний принцип). Процедурний консенсус є неодмінною умовою демократії, в той час як основний консенсус може бути цільовим результатом процедурного консенсусу.

Третій рівень – консенсус на рівні політики, що передбачає поточну згоду з питань тактики даного уряду і даного політичного курсу. Головні суб'єкти цього рівня – офіційна влада і опозиція, а його оптимальною формою тут виступають відносини між суб'єктами в ході дискусій [17, с. 123].

Нааявність трьох рівнів консенсусу є необхідною і достатньою умовою динамічної стабільності демократичного суспільства. На прикладному рівні консенсус розглядається як певний рівень взаєморозуміння між конкретними політичними силами, досягнутий з конкретних суперечливих питань. Це “оперативний” динамічний консенсус. Він залежить від таких не прогнозованих виявів, обставин, як зміст конфлікту, характер перебігу переговорів, статус політичних суб'єктів тощо.

У вітчизняній історії, на жаль, не сформувалося стійкої традиції формування широкої суспільної згоди, що, природно

відображається на сучасних проблемах суспільного розвитку. Найяскравіше це проявляється у невизнанні права опонента на власну позицію і небажанні враховувати його інтереси при відстоюванні власних. Вірус «непримиримості», властивий українським політикам, має як генетичну природу, так і більш раціональні підвалини. Політика за принципом «гри з нульовою сумою» ніяк не може сприяти поміркованості, у випадку, коли переможець отримує все, а переможений нічого. Тому рухи українських політичних сил на зустріч одне одному, що періодично відновлюються, спроби проголошення загальної згоди, є нічим іншим як тактичними маневрами чи вдаюло політичною пропагандою. При цьому ситуація погіршується і у зв'язку з відсутністю політичної стабільності.

Для більш глибокого розуміння специфіки запропонованих методів, варто, на наш погляд, проаналізувати його екзистенціальні, психологічні засади. Адже шлях до компромісів і консенсусів пролягає через ціннісні позиції та настанови, коли конфліктуючі сторони вдаються до певних заходів, виходячи не з наявності якихось «об'єктивних» обставин, а з власного бачення й оцінки обстановки. Тому нерідко конфлікт тлумачиться як зіткнення інтересів. Безперечно, ціннісна єдність виступає необхідною умовою інтеграції та успішного функціонування будь-якої спільноти. При цьому цінності, які претендують на роль базового консенсусу, повинні відповідати як мінімум таким вимогам: бути спільними, охоплювати різні ціннісні системи нижчого рівня і відтак гарантувати взаємну терпимість, можливість реалізації партикулярних цілей та інтересів; обов'язково являти собою досить конкретні поняття, які не допускають суперечливого тлумачення і адекватно відображати практичний досвід життєдіяльності соціуму.

Підсумовуюче вище викладене, можемо зробити наступні висновки:

- Компроміс і консенсус не є абсолютно дієвими політичними механізмами у розв'язанні глибоких соціально-політичних конфліктів. Їх слід розглядати як доповнення до стратегій, що застосовуються в конфліктних ситуаціях.
- Консенсус є метою та умовою певної колективної дії. Усвідомлення соціальних інтересів посилює актуальність феномена співдії і співпраці. Відтак формулювання консенсусних завдань має відбуватися на спільних і конкретних принципах.
- Між конфліктом і консенсусом як виявами суспільно-політичних процесів існує діалектичний взаємозв'язок, при цьому конфлікт можна розглядати як пошук нового консенсусу. Політична боротьба посилює формування консенсусних потенціалів та спрямовує політичні процеси у річище нових

узгоджувальних засад. Це, в свою чергу, призводить до модернізації суспільної легітимності, послідовного підтвердження базових цінностей.

- У контексті прийняття політичних рішень компроміс і консенсус передбачають: створення визначених умов політичної діяльності в результаті запровадження заохочувальних та обмежувальних санкцій (нормативний консенсус); нормативне регулювання на основі вироблення і запровадження внутрішніх консенсусних спонук (мотиваційний консенсус).
- Досягнення стабільності як довготривалий процес не виключає загострення суперечностей. Із зростанням кількості залученої у цьому процесі інформації зростає роль ірраціональних чинників, колективного несвідомого та підсвідомого.
- “Консensusна демократія” – різновид суспільно-політичного розвитку, що передбачає формування відповідної політичної культури. Остання, зокрема, передбачає визнання того, що змагальність політичної взаємодії поступається першістю співпраці.

Отже, формування українського суспільства на засадах демократії, вимагає від нас нових форм політичної поведінки. При цьому здатність мирно вирішувати протиріччя і конфлікти в суспільстві, уникаючи кровопролиття, повинно стати головним мірилом оцінки політичних груп, партій, їх лідерів. Готовність до компромісів, толерантність, здатність (хоча б в інтересах самозбереження) враховувати трагічні, навіть для самих владних лідерів, уроки історії, і насамкінець уміння вести діалог з усіма суспільними групами, враховуючи при цьому їх законні інтереси – це ті якості політичної еліти, що є вкрай необхідними для формування відкритого демократичного суспільства. За відсутності окреслених вище моментів ймовірність соціального вибуху у суспільстві є досить високою.

Список використаних джерел:

1. Степаненкова В. М. Понятие социального конфликта в теории Ральфа Дарендорфа // Социс. – 1994. – №5. – С. 141-146.
2. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні. – К., 1997. – 156 с.
3. Бекешкіна І. Е. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні. – К.: Абрис, 1994. – 48 с.
4. Головаха Е. И., Панина Н. В. Потенциал протеста украинского общества // Социс. – 1999. – №10. – С. 31-40.
5. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). – М., 2000. – 280 с.
6. Казаков В. Концепція нового соціального конфлікту // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №3. – С. 151-168.

7. Казаков В. С., Танчер В. В. Технологии регуляции конфликтов // Современная конфликтология в контексте культуры мира. — М., 2001. — С. 52-58.
8. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 317 с.
9. Панина Н. Готовность населения к различным формам социального протеста // Политическая культура населения Украины. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 42-51.
10. Небоженко В. С. Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві. — К.: Абрис, 1994. — 64 с.
11. Дмитриев А. В. Социальный конфликт: общее и особенное. — М.: Гардарики, 2002. — 526 с.
12. Иванов О. И. Социальная напряженность и социальный конфликт // Вестник Санкт-Петербургского университета. — Сер. 6. — 2005. — Вып. 3. — С. 24-30.
13. Кильмашкина Т. Н. Конфликтология: социальные конфликты: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 279 с.
14. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — №3. — С. 32-51.
15. Злобіна О. Г., Тихонович В. О. Особистість сьогодні: адаптація до соціальної нестабільності / НАН України, Ін-т соціології. — К., 1996. — 100 с.
16. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. — М.: Текст, 1993. — 303 с.
17. Саротри Дж. Управляемая демократия и управляющая демократия // Мир политики. Суждения и оценки западных политологов. — М., 1992. — С. 122-127.

In the article an author makes a try to acquaint readers with the modern mechanisms of adjusting and decision of social, in that number of socio-political conflicts. The analysis of different approaches to such notions as «compromise» and «consensus» is made, classification of their types and levels is offered, and also attention of reader is concentrated on their positive role in the system of management by socio-political conflicts. An author acquaints with the most used administrative methods of reaction on the situation that causes conflicts of the Ukrainian macroenvironments and those cases, when application of each of them is most effective.

Key words: political consensus, compromise, mechanisms regulation social and political conflict, political stability.

Отримано 03.02.2010